

JURGIS PABRĖŽA —**pirmasis žemaičių botanikas**

Prof. J. DAGYS

1959 m. rudenį mūsų respublika atžymėjo 380 m. sukaktį nuo Vilniaus universiteto įkūrimo ir 40 m. sukaktį nuo jo veikimo atnaujinimo V. Kapsuko vadovaujamos tarybinės vyriausybės dekretu. Ta proga verta prisiminti ir šio universiteto pirmuosius auklėtinius biologus. Biologija pradėta dėstyti Vilniaus universitete nuo 1781 m., kai šiai aukštajai mokyklai pradėjo vadovauti Edukacinė komisija ir iš pagrindų pertvarke jos struktūrą. Mokslas buvo išlaisvintas iš jėzuitų globos, aukštoji mokykla tapo mokslinių kadru rengėja. Gamtos mokslai joje turėjo užimti prideramą vietą.

Pirmaisiais biologijos dėstytojais buvo kviečiami specialistai iš užsienio — prancūzų botanikas prof. J. E. Žiliberas, vadovavęs gamtos mokslų katedrai Vilniaus universitete 1781—1783 m., paskui vokiečių mokslininkas keliautojas Georgas Forsteris (1784—1787 m.), po jo austrų gydytojas Špicnagelis. Jie dėstė biologijos mokslus Vilniaus universitete lotynų kalba. Tik nuo 1797 m. biologiją šiame universitete pradėjo skaityti lietuvių kilmės mokslininkas S. B. Jundzilas. Jis parašė ir išleido pirmąjį veikalą apie Lietuvos augaliją (Opisanie rošlin w prowincyi W. X. L. naturalnie rosnących, 1791) ir parengė pirmąjį botanikos (Początki botaniki, 1804), paskui ir zoologijos (Zoologia krótko zebrana, 1807) vadovėlių aukštajai mokyklai lenkų kalba. Jis ir paskaitas skaitė lenkiškai.

Lietuviai studentai ryžosi praskinti kelius mokslui gimtąja kalba. Iš biologų tarpo tokiu pradininku, ėmusiu rašyti mokslinę literatūrą gimtąja kalba, buvo botanikas Jurgis Pabrėža (1771—1849), nuo kurio mirties praeitų metų pabaigoje (X. 30) sukako 110 metų. Ta proga trumpai paminėsime jo darbus.

J. Pabrėža gimė Skuodo rajone 1771. I. 15 d. Baigęs Kretingos vidurinę mokyklą, jis nuvyko į Vyriausiąją Lietuvos mokyklą Vilniuje, kur mokėsi medicinos iki 1794 m. Greta medicinos, studijavo botaniką, fiziką, chemiją, istoriją. Jo botanikos mokytoju buvo prof. Špicnagelis. Tasai, būdamas gydytojas, tur būt, sudomino J. Pabrėžą vaistiniais augalais. Tačiau medicinos mokslų Pabrėža nebaigė. Ryšium su T. Kosciuškos organizuotu sukilimu Vilniuje susidarė nenormali padėtis, dėl to Pabrėža 1894 m savo studijas universitete nutraukė ir įstojo į Varnių kunigų seminariją, kurią baigė 1796 m. Po to 16 metų jis buvo kamendorium įvairiose Žemaitijos vietose. Tačiau kunigo darbui palinkimo neturėjo. Jis norėjo tik mokslui skirti savo gyvenimą. Pramokęs Vilniuje medicinos ir matydamas skaudžią medicininės pagalbos žemaičių valstiečiams stoką, Pabrėža ryžosi greta kunigo pareigų neoficialiai imtis ir gydytojo darbo. Jis stengėsi iš literatūros pagilinti savo medicininės žinias, be to, ypatingą dėmesį atkreipė vaistinių augalų tyrinėjimui ir jų panaudojimui gydymo reikalams.

Siekdamas nuodugnai pažinti savo šalies vaistinius augalus ir jų gydomąsias savybes, J. Pabrėža pradeda giliai mokslinius Žemaitijos floros tyrimus, surenka didžiulį Žemaitijos augalų herbarą ir imasi rašyti mokslines knygas apie augalus ir jų panaudojimą. Kunigo pareigos trukdė moksliniam darbui, todėl J. Pabrėža 1812 m. pereina į altariją Kartenoje, o 1816 m. įstoja į bernardinų vienuolyną Kretingoje. Už vienuolyno sienų jis tikėjosi rasti ramesnį kampelį surinktos herbarinės medžiagos

tvarkymui ir tolesniam moksliniam darbui. J. Pabrėža palaikė nuolatinį ryšį su Vilniaus universiteto profesoriais J. Jundzilu ir J. Volfgangu, gaudamas per juos naujausios mokslinės literatūros ir konsultacijų augalų apibūdinimo reikalu.

Prof. J. Jundzilas aplankė J. Pabrėžą Kretingoje 1821 m., atlikdamas savo floristinę kelionę po Žemaitiją. Viename laiške J. Volfgangui Pabrėža sako, kad toji pažintis su J. Jundzilu praturtinusi jo žinias apie užsienio kraštų augalus ir už tai jis būsiąs dėkingas profesoriui iki savo mirties. Kitų kraštų dekoratyvinių ir vaistinių augalų sėklų Pabrėža gaudavo iš Vilniaus universiteto Botanikos sodo, kuriam nuo 1830 m. vadovavo adjunktas S. B. Gorskis. Iš tų sėklų Pabrėža auginavo augalus Kretingos vienuolyno sode, tuo būdu užsiimdamas naujų augalų introdukcijos ir aklimatizacijos klausimais. Su S. B. Gorskiu Pabrėža, matyt, dalindavosi ir savo floristiniais radiniais, nes Gorskio straipsnyje apie Lietuvos augaliją, įdėtame E. Eichvaldo veikale „Naturhistorische Skizze von Lithauen, Volhynien und Podolien“ (1830) yra nurodyta 30 augalų rūšių iš Kretingos apylinkių, kur pats Gorskis nėra buvęs.

Ėmėsis rašyti botaninius veikalus žemaičių kalba, Pabrėža turėjo daug triūso, nustatydamas augalų morfologijos terminus ir augalų vardus pagal Linėjaus įvestą binarinę nomenklatūrą. Augalų vardus jis rinko iš gyvosios kalbos, o jų trūkstant, versdavosi iš lotynų, lenkų kalbos, arba tiesiog darydavosi naujadarus. Daugeliui augalų jis davė pavadinimus iš lietuvių mitologijos, tuo būdu apsaugodamas įvairių pagoniškų dievaičių ir deivių vardus nuo išnykimo. Tie mitologiniai vardai ir iki šiol yra išlikę lietuvių botaninėje nomenklatūroje, pvz., Austėja (*Jasione montana*), Eraičinas (*Festuca*), Gardunytis (*Anthoxanthum odoratum*), Guboja (*Gypsophila*), Poklius (*Sisymbrium*), Raganė (*Clematis*), Ratainytė (*Cladium mariscus*), Sotvaras (*Myrica gale*), Tvertikas (*Erysimum*), Bentis (*Digitaria*), Gabė (*Riccia*) ir kt.

J. Pabrėža yra parašęs apie 50 įvairių botaninių, farmakognozinių ir medicininių veikalų. Stambesnieji iš jų gražiai, tvarkingai perrašyti, įrišti kietais viršeliais, tad visai parengti spaudai. Tačiau tik vienas iš jo darbų, būtent „Botanika arba Taislius Augūminis“ buvo išleistas po autoriaus mirties Amerikos lietuvių leidyklos „Dirva“ (1900 m.). Tame veikale duota augalų morfologija, K. Linėjaus augalų sistema ir augalų vardų lietuviškai lotyniškas žodynas. Sistematinė to didžiulio veikalo dalis liko nespausdinta. Rankraštis (1041 psl.) yra Kauno kunigų seminarijos bibliotekoje.

Antras stambus J. Pabrėžos veikalas yra „Sryje Balsenyyny Biiluu Žemayt — Lotinnyniu“. ¹⁾ Parengta Kretingoje 1834 m. Rankraštis (IV — 505 psl.) yra Visasaj. Botanikų Dr-jos Lietuvos TSR skyriaus bibliotekoje (Vilniuje). Tai morfologinių terminų lietuviškai lotyniškas žodynas.

LTSR Mokslų Akademijos bibliotekos rankraštyne yra išlikęs J. Pabrėžos žodynas „Dictionarium botanicum latino-samogiticum“ (16 psl.). Jame yra 860 augalų vardų, kurių daugelis nesutinkami aukščiau minėtame jo veikale „Botanika arba Taislius Augūminis“.

Vilniaus V. Universiteto bibliotekos rankraščių skyriuje yra J. A. Pabrėžos rankraštis „Pakiet wyrazów Botanicznych Lacinsko — Polskich“ — 69 psl. Knygutė suskirstyta į 10 skyrių. Joje duotas augalų morfologijos terminų lotyniškai lenkiškas žodynas, sutvarkytas pagal organus. Gale yra Linėjaus sistema ir turinio rodyklė.

¹⁾ Žemaitiškai lotyniškų terminų alfabetinė eilė.

Kauno Valst. Medicinos Instituto bibliotekoje yra du Pabrėžos rankraščiai mediciniško turinio:

1. Skutki Lekarskie niektórych roślin i sposób używania tychże roślin w różnych chorobach, wyjęte z dzieła Symona Syreniusza, Doktor. Akad. Krak., przez Xiędza Jerzego Pabręza, Altarysty Korcianego. Tom II, Roku 1814 m Korcianach. 246 psl. Tai kompiliacinis J. Pabrėžos veikalas apie vaistinius augalus, parašytas sekant S. Syrenijaus veikalą „Zielnik“, išleista 1613 m. To darbo I tomą yra sudaręs panašiu būdu Ignas Hryniewicz.

2. Veikalas neįskaitoma antrašte, apimamas 585 psl. Tai iš įvairių šaltinių nurašytų medicininių ir technologinių žinių rinkinys lenkų, rusų ir baltarusių kalbomis. Jame yra šie skyriai: 1) O zdrowiu, 2) Sposób długiego zachowania zdrowia, 3) O malowaniu, 4) Do klejenia, 5) Apteczka domowa, 6) Krótka specyfikacja medykamentów approbowanych, 7) Apoteka domowa albo czwarta część domowych lekarstw każdemu człowiekowi na poprawienie zdrowia.

Iš šio rankraščio matyti, kad J. Pabrėža domėjosi įvairiais ligų gydymo būdais, rankiojo receptus iš literatūros, aprašinėjo dažniausiai vartojamus vaistus, jų paruošimo ir naudojimo būdus. Be to, jam rūpėjo tapybos, baldų dažymo, meniško knygų įrišimo reikalai.

Didelės mokslinės reikšmės turi J. Pabrėžos herbarai. Po jo mirties šie herbarai liko Kretingos vienuolyno žinioje. Juos aptiko ir moksliniu atžvilgiu sutvarkė lenkų botanikas prof. B. Hryniewiecki, kuris 1913 ir 1914 m., tirdamas Palangos apylinkių florą, atsilankė Kretingos vienuolyne, surado ir išnagrinėjo J. Pabrėžos mokslinį palikimą. Hryneveckis patikrino J. Pabrėžos herbarą, didesnę jo dalį išsivežė į Odesos universitetą, o paskui to herbaro augalų sąrašą paskelbė savo veikale „Tentamen florae Lithuaniae“ (Varšuva, 1933). Sąrašė randame 491 augalų rūši, surinktą iš 81 vietovės. Daugiausia augalų surinkta iš šių vietų: Gargždai (89 rūšys), Kretinga (75 rūšys), Žagarė (51 rūšis), Palanga (48 rūšys), Kartena (31 rūšis) ir Minijos upė (31 rūšis).

Likusiąją J. Pabrėžos herbaro dalį 1930 m. gavo iš Kretingos vienuolyno depozitan Kauno Vytauto D. universiteto Botanikos katedra. Ją patikrino ir aprašė prof. K. Regelis (1933), VDU Matematikos-Gamtos fak. Darbų VII tome. Sąrašė figūroja 238 augalai, kurių tarpe visa eilė dekoratyvinių sodo augalų.

Tuo būdu iš J. Pabrėžos palikto herbaro spaudoje yra paskelbta apie 700 žiedinių augalų rūšių. Kai kurios jų su daugelio varietetų (atmainų) ir formų nurodymu pvz., baltosios balandos rasta 8 formas. Autorius aprašo ir naujų rūšių, duodamas joms lotynišką diagnozę, pvz. *Carex glabella*, *Astrantia samogitica*. Tačiau pirmoji, K. Regelio teigimu, pasirodė esanti kupstinė viksva (*Carex caespitosa*), kurios Pabrėža neįstengė apibūdinti.

J. Pabrėža domėjosi ir sporiniais augalais. Vilniaus universiteto Botanikos katedros herbare rasti 3 pakeliai jo surinkto iš Palangos apylinkių samanų ir kerpių herbaro. Samanų 37 herbariniai lapai, o kerpių 117 pavyzdžių Samanos neapibūdintos, o kerpių apibūdinta 18 rūšių. Jos visos priskirtos genčiai Lichen, kuri lietuviškai pavadinta skūrkerpe; nurodyti ir lenkiški kerpių vardai.

Kaip matyti iš šios apžvalgos, J. Pabrėža buvo labai darbštus ir produktyvus mokslininkas. Jo rinkiniai sudaro svarbų įnašą Žemaitijos florai pažinti. O savo medicinine pagalba ligoniams J. Pabrėža yra nusipelnęs Žemaitijos liaudies gydytojo vardą ir didžią pagarbą Kretingos rajono žmonių atmintyje.

J. Pabrėža išgyveno 79 metus. Jis mirė ir palaidotas Kretingoje.

MŪSŲ GIRIOS

MIŠKININKYSTĖS, GAMTOS APSAUGOS IR MEDŽIOKLĖS ŽURNALAS

1960 m.

Nr. 1 (138)

SAUSIS